

A. BARANAUSKAS – LYRIKAS

A. Baranausko lyriko pradžia – „Dainu dainelė“, kuri yra tarsi visos jo kūrybos branduolys. M. Miškinis yra sakęs, kad šiame kūrinyje A. Baranauskas toks pat originalus kaip K. Donelaitis *Metuose*¹. Įdomus epinio ir lyrinio kūrinio sugretinimas originalumo požiūriu. Jau esame kalbėję apie šio kūrinio ryšį su „senųjų žodeliais“, su senosios Lietuvos vizija. Su senomis dainomis, su senųjų žodeliais poeto santykis ypatingas: ne poetinių priemonių perėmimas, ne stilizavimas, o tarsi įėjimas į pačią kūrybos dvasią, jos pratęsimas. M. Miškinis yra pastebėjęs, kad „Baranauskas pasakoja dainuodamas, todėl „Dainu dainelė“ nepasiduoda „taisyklingai“ perskaitoma: skaitant dainuotiniai kirčiai nustelbia gramatinius, skaitymas pereina į recitaciją ir sukelia norą dainuoti. „Taisyklingas“ skaitymas užmuša jos dvasią. Iš to matyti, kad poetas, prieš užrašydamas „Dainu dainelė“ tekstą, ją dainuote išdainavo. Nenuostabu, kad platūs liaudies sluoksniai priėmė „Dainu dainelė“ kaip savo kūrinį ir dainavo tokia gaida, kurią daro privalomą jos „savotiškas“ kirčiavimo būdas“². Šioje įžvalgioje mintyje ypač pabrėžtina „pasakojo dainuodamas“, „skaitymas pereina į recitaciją“. Esame užsiminę, kad tas ypatingas atlikimo būdas gali sietis su labai sena tradicija. Kartu šiame kūrinyje tarsi užfiksuotas pradinis lyrinio kūrinio išeities taškas: „Dainu dainelę, savo giesmelę...“

Kalbėdami apie A. Baranauską lyriką, turime iš naujo sugrįžti ir prie pagrindinio kūrinio – prie *Anykščių šilelio*. Reikia atverti kol kas mažiau analizuotus, bet lyrizmo sampratai svarbius žanro, lyrinio patoso, kalbos impulsų, kalbinės organizacijos momentus. Lietuvių literatūrologijoje įprasta *Anykščių šilelį* laikyti lyro-epiniu kūrinium, pabrėžiant, kad pirmoji dalis labiau lyrinė, antroji labiau epinė³. Ankstesnėse interpretacijose galvota ir apie lyrinio momento primatą. S. Čiurlionienė-Kymantaitė yra kalbėjusi apie *Anykščių šilelio* jausminį tikrumą, įkvėptą giesmę, pabaigos elegiškumą, muzikai artimą jspūdį⁴, kurį paprastai sukelia tik lyriniai kūriniai. M. Biržiška teigė, kad *Anykščių šilelis* – „lyrinis kūrinys, kupinas griaudaus jausmo. Pats dainius jį vadina giesme, bet jam tinka ir tikslesnis vardas – lyrinė poema“⁵. R. Pakalniškis, išsamiai tyrinėjęs šį kūrinį poemiškumo požiūriu, teigia, kad „lyrinės poemos vardas netikslus jau vien dėl to, kad poetui labiau rūpėjo ne vidiniai išgyvenimai, o apibendrinti vaizdai“, ir palieka *Anykščių šilelį* lietuvių poemos lyriškėjimo kelyje⁶. Bet juk tie apibendrinti vaizdai yra ne tikrovės (kaip K. Donelaičio *Metuose*), o jausmo įaudrintos vaizduotės zonoje, jie yra subjektyvūs.

Sprendžiant praeities literatūros žanro klausimus, sunku adekvačiai jausti istorinę literatūros (kartu ir žanro) situaciją, nelengva išvengti dabarties teorinių sampratų taikymo praeičiai. Matuojant *Anykščių šilelį* dabartinės lyrinės poemos patirtimi, jis pasirodys neturįs pakankamo lyrinio vientisumo. Tačiau savo laikui, kai lietuvių lyrika tik formavosi kaip savarankiška literatūros rūšis, stipresnių impulsų gavusi tik iš A. Strazdo, *Anykščių šilelis* yra lyrinis kūrinys. Regime didelį ir stebinantį šuolį – dar kaip reikiant neišmėginusi mažųjų lyrinųjų žanrų, lietuvių lyrika prabyla didžiąja forma – poema.

¹ Miškinis M. *Lietuvių literatūra*. – K., 1939. – T. 1. – P. 242.

² Ten pat. – P. 243.

³ Mikšytė R. *Antano Baranausko kūryba*. – V., 1964. – P. 135.

⁴ Čiurlionienė [Kymantaitė] S. *Iš mūsų literatūros*. – K., 1913. – P. 93.

⁵ Biržiška M. *Barono gyvenimas ir raštai*. – K., 1924. – P. 52.

⁶ Pakalniškis R. *Lietuvių poema*. – V., 1981. – P. 101.

Žinome, kad pats autorius *Anykščių šilelį* vadino eilėraščiu arba neapibrėžtu, bet XIX a. poezijoje gana dažnu giesmės vardu: „Tai reiks man dukart perrašyti visa giesmė...“ – skaitome viename jo laiške⁷. Paaikškinimuose *Anykščių šileliui* giesme A. Baranauskas vadina ir A. Mickevičiaus *Ponę Tadaq*, ir J. Kraševskio „Vitolio raudą“. Giesmė yra mįslinga – gal ir galėtume ieškoti ryšio tarp literatūrinio kūrinio pavadinimo ir galimų epinių formų. Bet žanrinis apibrėžimas XIX a. tederai gana laisvas – *Ponas Tadas A. Mickevičiaus* tevardinamas „Bajorų nuotykiams iš 1811 ir 1812 metų“. Ir vis dėlto *Anykščių šilelis* turi savo specifinį „giesmiškumą“, leidžiantį kūrinių tarsi atskleisti iš vidaus, žanrine linija susieti jį su lyrizmu.

Giesmė – jau M. Mažvydo į literatūrą įvestas eiliuoto teksto apibūdinimas, taikomas tikiybiniams tekstams. A. Strazdas diferencijuoja – „giesmės svietiškos ir šventos“. Giesmė – sąvoka, vartota ir liaudies dainai, jos specifinei nuotakai apibūdinti. S. Daukantas *Dainių Žemaičių* Pratarinėje rašo: „Todėl gaudimą balso linksmybės vadina daine, arba auda, gaudimą liūdno balso vadina giesme, arba rauda.“⁸ Su liaudiškąja giesme sietinas elegiškas *Anykščių šilelio* liūdnumas, širdies neramumas, ypač jaučiamas pabaigoje.

Iš 1858 m. žinomas lenkų kalba parašytas A. Baranausko eilėraštis „Pieśń“, kuris visiškai pagrįstai R. Mikšytės verčiamas „Giesmė“. „Kas tu esi, giesmė? Kame tavo paslaptis, kame glūdi tavo galia, kuri pagauna sielą, pavergia jausmus ir nežinoma jėga paliečia dvasią – o audros ir debesys išsiskirsto skaisčioje vidudienio mėlyneje, jog net širdžiai ramu, gera, miela?“⁹ Sielos pagava, jausmų atsivėrimas giesmėje ir giesmei, be jokios abejonės, turėjo ir intymų pagrindą. Kalbant apie eilėraščius „Žemaičių poetei“, „Seseriai Dievuje“, „Prierasas prie puokštelės“, 1857 m. lenkų kalba parašytus K. Praniauskaitei, R. Mikšytės teisingai apibendrinama: „Tai buvo paskutinė asmeninė Baranausko lyrika, įkvėpta draugystės prisiminimo, užliejusio nerimu širdį.“¹⁰ Meilės jausmas gilino jauno kūrėjo refleksiją, į refleksiją ir pats įsiliejo. 1856–1858 metų (Varnių seminarijos laiko) lenkų kalba rašytuose A. Baranausko eilėraščiuose atsiradusi kūrybos refleksija apskritai yra išaugusi iš jausmo, iš nerimo ir ilgesio. Klemensui Kairiui skirtame eilėraštyje sakoma: „Kukli ir tyli mano daina; čypsiu, kai sielą užtemdo liūdesys arba krūtinę džiovina ilgesys.“¹¹ Kad ir su jaunuolišku perdėjimu kūrybinė būseną čia siejama su liūdesiu ir ilgesiu, pačiomis ryškiausiomis dvasinėmis lyrizmo versmėmis. Giesmėje jauno poeto jausta paslaptiinga galia, išskirianti alegorinius debesis, atnešanti ramybę ir malonę. Esama „Giesmėje“ ir religinės egzaltacijos žymių, bet kūrinio pradžia yra bendresnė ir reikšmingesnė už religinę idėją. Nuskaidrinanti ramybės galimybė dainoje, giesmėje Baranausko jau iš anksčiau patirta. 1854 m. dienoraštyje įrašyta: „Skaitant „Vytautą prie Vorkšlos“ ir liaudies dainas nuo tolinojo Nemuno, protas šiek tiek nurimo, širdis aptilo.“¹² Sielos atgaiva patiriama Lietuvos istorijos, liaudies dainų išgyvenimuose. Užmezgamas jausminis ryšys tarp savo tautos istorijos, kultūros ir savęs. O ryšys tarp žmogaus ir gimtinės, jos gamtos yra A. Baranausko giliai, netgi egzaltuotai išgyventas gimtųjų Anykščių pasiilgimas. 1855 m. Sedoje jis rašo (eil. „Pavasario vakaras Varduvos pakrantėje“): „O kokia palaima užlieja sielą tų pakrančių ir to krašto vaizdai. <...> Ten, už kalnų ir už slėnių, už kalneliuose siaudžiančių šilų, ten mano brangus kraštas, gimtoji mano žemė, ten šimtą kartų mielesni visi vakarai.“¹³ Būtent su šiais vidiniais patyrimais, kurie atskleidžiami išdidintais vaizdais, neatskiriamai siejami visuomeninio pobūdžio apmąstymai, liečiantys ir poezijos paskirtį, ir „giesminyko“ vardą. Turbūt prieš pat išvažiuojant iš Varnių (1858 m. birželio 13 d.) lietuviškai parašytas eiliuotas literatūrinis laiškas K. Kairiui:

⁷ Baranauskas A. *Raštai*: 2 t. – V., 1970. – T. 2. – P. 190.

⁸ Daukantas S. *Žemaičių tautosaka*: 2 t. – V., 1984. – T. 2. – P. 369.

⁹ Baranauskas A. *Raštai*: 2 t. – V., 1970. – T. 1. – P. 402.

¹⁰ Mikšytė R. *Antano Baranausko kūryba*. – P. 58.

¹¹ Baranauskas A. *Raštai*. – T. 1. – P. 312.

¹² Baranauskas A. *Raštai*. – T. 2. – P. 68.

¹³ Ten pat. – P. 253.

Ne mano akim išturėt tą šviesą,
Ne mano galva išmanyt tą tiesą:
Dėlto neteisiai, taip senobėj skardų
Man pripažįsti giesminyko vardą.¹⁴

Kokia šviesa, koks jos stebuklas regimas jauno poeto, kokia tiesa jo nujaučiama – per didelė jo galvai? Ir kokia K. Kairio įžvalga – „giesminyko“ vardo pripažinimas A. Baranauskui, lyg ir nieko reikšmingo dar nesukūrusiam.

Nuo 1855 iki 1858 metų A. Baranauskas išgyveno labai stiprių jausmų – džiaugsmą, dėkingumą, kad yra suprastas, norą sukurti kažką stipraus ir didelio ir kartu savo menkumo pajautimą. „Kai sielą prislegia juodas liūdesys arba akis užlieja nedalios ašara, arba stiprus jausmas paliečia širdį, tada išsiveržia iš gilumos karšta mintis. Tik trūksta žodžių šitai minčiai, kad ji su visa jėga išsiliėtų sueiliuota griežtomis eilėmis. Mintis perplėšta, sulopytos eilės. Kaip vėjo nenulenkiamas uosis nustoja jėgos ir puikumo, sutašytas skiedroms, taip siela ir jausmas, tas dieviškas vaizdas, netenka savo galios, suskaidytas skiemenimis.“¹⁵ Tai lyriko mintys ir prisipažinimai: prislėgta liūdesio širdis, stiprus jausmas, karšta mintis. Ir žodžių trūkumas, apviliantis kūrybines galias. A. Baranauskas troško rašyti, bet jautė ir kankinančius svetimos kalbos, o gal ir bendresnius raiškos varžtus. Seminarijoje sustiprėjo jo tautinis apsisprendimas, pasiryžimas rašyti lietuviškai, poetizuoti senovės legendas.

Taigi *Anykščių šilelio* priešistorija – intensyvios dvasinės poeto būties laikas. Šviesūs ir skaudūs, neišsipildantys jausmai žemaičių krašto poetei, atsivėrusi kūrybos galia, ir deginanti krūtinę pasiryžimu, ir šaldanti laikinumo nuojauta, lietuviškumo, gimtosios kalbos svarbumo suvokimas.

Neramia širdimi grįžo poetas į Anykščius 1858 metų vasarą. Žinojo, kad po trumpo laiko išvažiuos į Peterburgą, ilgam apleisdamas gimtinę, kurios taip ilgėjosi būdamas nuo jos ir palyginti netoli. Pažvelgęs atgal (prieš 2–3 metus), jis matė artimų draugų būrį ir jautrią poetės bičiulės širdį, į kurios balsą jam taip lengva buvo atsiliepti prakilniais dainos, giesmės žodžiais, sielai kylant į jai pačiai nebesuvokiamas aukštybes. Ateityje jis regėjo svetimą kraštą, vieatvę, širdyje ruošėsi askezei. *Anykščių šilelio* kompozicinę ir vaizdinę ašį sudarantis praeities–dabarties kontrastas kilo iš poeto likimo, susikaupusio į kelis jo gyvenimo metus, pačius esmingiausius, būtiškiausius. Jis išgyveno poetiškiausią žmogaus gyvenime kančią (R. Mikšytė), labiausiai atveriančią žmogaus kūrybines galias. Galime pažvelgti į *Anykščių šilelį* ir kaip į poeto likimo „giesmę“, regėdami lyrikai svarbią pastangą savo nuotaiką, mintį, regėjimą supinti su gimtojo krašto istorija, vienu kalbėti apie kitą. Vidinis „giesmiškumas“ labiausiai leidžia pajusti lyrines *Anykščių šilelio* ištakas ir giedote išgiedamą lyrinę melodiją.

Visuose A. Baranausko tyrinėjimuose kartojama versija, kad *Anykščių šilelį* parašyti paskatinęs seminarijoje patirtas viešas lietuvių kalbos, kaip tamsuolių kalbos, sumenkinimas. Įdomu yra tai, kad vėliau H. Vėberui siuntinėtuose „priešrašuose“ paties A. Baranausko apie tai neužsiminta. Užtat kaip esminį poetas duoda išplėsto metaforinio palyginimo „Liemuo liemenį plaka, kaip nendrės siūruoja“ paaiškinimą: „Šitą aprašymą pušelių išgirdau pirmąkart iš savo tėtelių metuose 1858. Šitie žodžiai taip pasirodė gražūs, kad parūpo juos giesmėn indėti. Iš to rūpesčio ir prasikalė diegas „Anykščių šilelio““¹⁶. Prieš jauną poetą pasaulis skleidėsi ne tik kaip visuomeninis rūpestis, ne tik kaip asmeninė širdgėla, bet ir kaip grožis, gyvas, virpantis, sukeliantis atbalsį žmogaus širdyje. Vidinė ilgesio, dvasinio nerimo būseną, fiksuota lenkų kalba rašytuose kūriniuose, stebuklingai sutapo su gimtosios kalbos grožio pojūčiu. Nebus perdėta teigti, kad atsivėrusios kūrybinės galios, sujaudinti jausmai susiliejo su pasauliu

¹⁴ Baranauskas A. *Raštai*. – T. 1. – P. 23.

¹⁵ Ten pat. – P. 263.

¹⁶ Ten pat. – P. 450.

būtent per gimtąjį žodį. A. Baranauskas pirmas pajuto žodžio stebuklingą galią: atskirą žmogų, jaučiantį, kenčiantį, liūdintį, jis gali įjungti į bendrybę, raminančią, pateisinančią, apglėbiančią būtinybę ir visuotinumą. Toji bendrybė *Anykščių šilelyje* yra tarsi trijų viena iš kitos besiplečiančių erdvių: šilelio, gimtinės, tėvynės. Su šileliu lyrinį subjektą jungia prigimtas artimumas. Gamta gyva savo pačios gyvybe, gausa, apstumu, bet ir toje savaiminėje gyvybėje yra žmogaus dvasios, likimo pėdsakų. Eglės rauda, lieknos sedulėlės skausmas, – tolimi mitologiniai gamtos ir žmogaus ryšio atgarsiai. Ypatingo ryšio, paaiškinamo tik lietuvių tautos pasaulėjauta – juk ir „kelio vedėją“ lietuvių tautai gali išauklėti tik gamta: šileliai, upeliai, tarsi antgamtinė galia pasižymintys kalnai, kurie „staugia tarp vėjų“, žaliuojančios pievos, linguojančios girios. A. Baranausko lyrikoje išliko didelių, epinių masių.

Jungiančią lyrinio įsijautimo galią jaučiame ir *Anykščių šilelio* kompozicijos atraminiuose kulminaciniuose taškuose. Pirmosios *Anykščių šilelio* dalies kulminacija prasideda nuo „Jauti pievos dobilą, baltą ir raudoną...“ Jos viršūnė – „ė tik širdį griaudžia“. Nuo jos per detalizuojamas gamtos pajautas einama prie visuminio gamtos, personifikuojamos lakštingala, atgarsio žmoguje: „Ir vis dūšion įsmenga – lyg Lietuvos dainos.“ Maksimaliai išplėstos žmogaus vidinės pajautos – iki sielos atvirumo, maksimaliai išplėsta ir visuomeninė bendrybė – iki Lietuvos. Tą taip gerai poetui pažįstamą sielos atvirumą ir išgyvenimo bendrumą sujungia daina, jos įspūdis. Tas įspūdis jau buvo poeto suformuluotas prieš pat pradėdamas *Anykščių šilelį* – 1858 m. kovo viduryje iš Varnių A. Baranauskas rašė Kašarauskui: „Vykdau savo pažadą surašyti Šventosios upės apylinkėse, ypač Anykščiuose, dainuojamų liaudies dainų natas. Tos melodijos nėra visai tokios, kaip jas dainuoja lietuvių jaunimas, nes nežinau paslapties, kaip išreikšti tą gaudulį ir ilgesį, kuris sudaro tikrąjį liaudies dainų grožį.“¹⁷ Liūdesio ir ilgesio jausmai, aitrinę poeto širdį ir bandyti išsakyti lenkiškai, rado atbalsį ir liaudies dainoje, jos prasmingoje paralelėje su šileliu, materialioje lietuvių dvasinių išgyvenimų atramoje. Jausminėje liaudies dainos refleksijoje ir vidinis A. Baranausko kūrinio giesmiškumas turi aiškią atramą – lyg išgiedamą, gimtosios kalbos žodžiais išlinguojamą melodiją: „Ai siaudžia gražiai miškas...“

Kokiu intensyvumu turi pulsuoti jausmas, kad jis įveiktų nemažą laiko tarpą ir vėl įsijungtų į tą pačią melodiją, prisijungtų prie to paties žodžio: I d. „Miškan, būdavo, eini...“ ir II d. „Ai būdavo: būdavo iš mūsų šilelio...“ Šis tęsimas ir kartojamas „būdavo“, jungiamas su „mūsų“, lemia eilutės garsinį raiškumą, tarsi išgiedama. Ir būseną („ramumėlis – ramumas“) sujungiama su tarsi išrypuojamu šilelio gyvastingumu. „Plaukydamas lingavo, tamsion vilniom tvino...“ Žmogaus jausmui suteikiama didžiausia galia, kurią sunku žodžiu išsakyti, lengviau išgiedoti, išrypuoti. Atsargiai brėžiama romantinė (ir pirma lietuvių lyrikoje) proto ir jausmo antitezė: nežino – tik junta.

Antrosios *Anykščių šilelio* dalies pradžia yra apibendrinanti ir vedanti į ateitį – lyg juntame, kaip prie eilučių „Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja“ prisijungia Maironis, kaip frazę „Kad net dūšia kaip varpa pribrendus nulinko“ filosofine refleksija pripildo V. Mykolaitis-Putinas. Visuminė būties prasmė, susikaupianti į bežodę tylą, ašarą ir atsidusimą („Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas...“), šiandieninėje lietuvių lyrikoje savaip įprasminama Just. Marcinkevičiaus.

J. Tumas-Vaižgantas pastebėjo, kad antroji *Anykščių šilelio* dalis nebėra tokia meistriška – „nebe įkvėpimo išdavos, tik sugalvota“¹⁸. Tačiau pradžia („Ai būdavo, būdavo...“) yra kupina lyrinio patoso. Asmenybė čia tebėra centras, o aplinka – ir išgyvenimo objektas, ir jo rezonatorius. Tačiau antrosios dalies pirmosios giesmės pabaiga („Dabar visa prapuolę... tik ant lauko pliko / Kelios kreivos, nuskurdę pušelytės liko...“) jau yra pakitusios nuostatos ženklas. Vietoj romantiškai apibendrinto, savaip belaikio pirmosios dalies „visa prapuolę“ ryškus dabarties akcentas: „dabar...“ Silabinės eilutės cezūrinę pauzę pailginantis daugtaškis ryškiai padalina eilutę, pirmąją dalį labiau susiedamas su asmenybine situacija, o antrąją grįždamas prie konkretizuojamo šilelio vaizdo. I dalies apibendrinimas „visa“ eina po konkrečių

¹⁷ Baranauskas A. *Raštai*. – T. 2. – P. 112.

¹⁸ Tumas J. *Antanas Baranauskas*. – P. 89.

išskaičiavimų (paukščių, žvėrių, žvėrelių), II dalies „dabar visa...“ – po vidinių, jausminių, kūrybinių būsenų atvėrimo. Toliau kūrinys tęsiamas kita gaida, ji formuojasi ne iš savarankiško vaizdo plėtotės, o iš įsiūbuotos minties, iš sintaksiškai išplėtoto priežastinio periodo „Jei – tai...“ 22 eilučių struktūra matematiškai tiksli. 10 eilučių vysto pirmąjį periodo dalį: „Jei ant šio išsvilusio po kalnus lydimo / Taip daug išželia ramaus atminimo...“ Centrą sudaro periodo pradžios pakartojimas, tiesiogiai susietas su mintijimu, galvojimu: „Jei ant šių plikų plotų, kai mislis užlyja, / Paminklais užvaisytas šilelis atgyja...“ Toliau prasideda krintančioji periodo dalis: „Tai kokio bebūdavo iš seno šilelio / Meilingo atminimo, gražaus ramumėlio...“ Kaip įdomiai tos dalys sujungtos būdvardžio ir iš jo padaryto būdvardinio malonybinės formos daiktavardžio: „ramaus atminimo“ – „gražaus ramumėlio“. Išlaikoma vientisa minties, įsijautimo intonacija. Toliau pereinama į pasakojimą ir tarsi perpasakojimą – „Valig kalbos senelių...“, „dar atmena seneliai“. Tai tokios pat reikšmingos nuorodos kaip ir „senųjų žodeliai“. Literatūra tarsi jungiasi prie žodinės tradicijos. Ima dominuoti dalyvinės veiksmažodžio formos – „parėjos kyšėjė“, „buvę šventi“, „buvę suaugę“, „stipri buvę“, „laikę“, „uždavęs spečiais“, „sunkios dienos atėję“, savaip atskiriančios objektą ir suvokiantį, išgyvenantį subjektą. Lyrinė jausena antrojoje dalyje yra silpnesnė. Jeigu tai lemia menkesnį meninį antrosios dalies lygį, galėtume galvoti, kad A. Baranausko talento galia buvo labiau lyrinė.

Anykščių šilelyje tarsi pasineriama į gyvą kalbos stichiją, tebejaučiami dar gyvi garsiniai ryšiai, kalbėjimas tebeimpulsuoja nepaprastu vitališkumu, pirminiu natūralumu.

Pabandykime suvokti poetinio kalbėjimo natūralumo ir sąmoningos poeto pozicijos dermę. Kūrinio poetinė situacija, kaip ne kartą pabrėžta A. Baranausko tyrinėtojų, yra romantiškai kontrastiška, kartu dvivertiška: išorinė (pakalnės nuplikė – grožė senobinė) ir vidinė (taip neramu – vis ramu). Lyrinis pasakotojas yra reflektuojantis, apmąstantis, tarsi iš kažkur kitur žvelgiantis, kalbantis abstraktais (grožė senobinė, puikybė), ir kartu žmogus, esantis toje pačioje šilelio ir žmonių artimumo situacijoje, nusakomoje žodžiais: „Ė, mum prastiem žmonelėm...“ Poema pirmiausia buvo parašyta gimtąja tarme – intuityviai nujaučiant tą tiesą, kurią po daugelio metų poetas išsakys laiške H. Vėberui: „Knygoje kalba pusiau apmirusi; burnoje gi visa gyva.“¹⁹ Šita pulsuojanti gyvybė, šis naivios pagavos tvirtai tebelaikomas ryšys tarp daiktų, reiškinių, ypač gamtos, ir tarp juos džiugiai įvardijančių žodžių A. Baranausko stipriai jaustas. Ir svarbiausia – jaustas kaip grožis, kaip dvasios vertybė: „Liemuo liemenį plaka, kaip nendrės siūruoja...“ Tas pats grožio dvelksmas ir iš tropų „Putinai krauju varva“, „Kai žiedų varške šakos obelų pražyla“, „Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia...“ Jie galėjo būti poeto išgirsti iš kieno nors lūpų („valig kalbos senelių“), galėjo būti paties sukurti – tarsi atspėti iš dar gyvo kalbėjimo. Lyrinė lietuvių kalbos grožio rekonstrukcija – kaip paralelė mitologinės ar istorinės giesmės rekonstrukcijai, pirma išbandytai L. Rėzos, o vėliau V. Krėvės.

Pirmą kartą lietuvių literatūroje susijungė nevaržomo kalbėjimo džiaugsmas ir kalbėjimo grožio, vertės pojūtis, skatinęs tą natūralų „gyvą burnoje“ kalbėjimą estetiškai paryškinti, „giesmėn indėti“. Nujaustume čia kad ir trapią paralelę su A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* „Pratarmėje“ cituotu F. Šilerio „Graikijos dievų“ baigiamuoju dvieliu: „Kas nori išlikti dainoje, / turi žūti gyvenime“. Šilelio grožis pražuvęs, jis atgimsta tik giesmėje. Sunykus šileliui, žmonės jį išgirsta giesmėj: giesmė amžina, joje lieka tai, ko nebėra gyvenime, – iš giesmės perimama meilė ir rūpestis šileliu – Lietuva: „Nors jau dabar lietuvis plikuos plotuos gimsta, / Giesmėj mišką užgirdęs be jo neberimsta.“ Kalbos gražumu šilelio grožis ne atgimsta, o gimsta; kalbėjimas nėra paliestas liūdesio, skausmo, praradimo, kalbos gyvybingumas liete liejasi. Giesmės ir šilelio ryšys interpretuotinas ir kaip gamtos suvokimo, išgyvenimo, jos dvasinio reflektavimo ir gebėjimo kurti ryšys.

Savitai poeto vartojamas epitetas „baltas“, artimas gerumui, meilumui, švelnumui. Žmogaus ir medžio gyvybės, bendro likimo atšvaitai įprasminami savitose raudono – balto priešpriešose.

¹⁹ Baranauskas A. *Raštai*. – T. 2. – P. 248.

Mitologinei pieno putos – kraujo putos linijai atliepia ankstesnė krauju varvančių putinų ir baltojo miško jungtis. Ją pratęsia žiedų varške pražylančių obelių vaizdas ir jam kontrastuojantis raudonas ruduo: „Kai rudenio lapeliai geltoni, raudoni / Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia...“

Giesmės ir miško paralelė suartinama su paties poeto likimu, su jo nepabaigta giesme: „Ir giesmė nepabaigta: kai širdis susopo, / Ant dūšios labai sunku ir neramu tapo.“ Giesmė gimsta iš atsidusimo, ji užlūžta, širdžiai skaudžiai sopant. Kiek kartų užlūžo lietuvių giesmė? Kiek kartų – nebeatgaivinamai. Baigiamoji *Anykščių šilelio* strofa turi ir aiškų asmenybinį atspalvį – poetas kalba ir apie savo nepabaigtą ir nulaužtą giesmę, apie savo sopančią širdį, apie skausmą, kuriame nebeatidalomai susipynė vidiniai išgyvenimai, Lietuvos-šilelio likimo sunkumas, sunkių išbandymų nuojauta. Po 328 eilutės poema iš tiesų tarsi užlūžta, nepasiekia aukščiausio taško, kuriam įsibėgėta strofoje. Priešpaskutinė strofa yra lyg skubotas pasakojimo apie šilelį užbaigimas, o paskutinė – asmeninis atsivėrimas, būdingas elegijos žanrui, ir skaudus numatymas, kad jo giesmė nulaužta, kad kūrybos kelias kaip ir užbaigtas.

1857–1859 m. – didžiausio kūrybinio A. Baranausko intensyvumo metai. Taip didžiai ir trumpai dega tik lyrikas. „Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva“ jis priėjo prie didžiausios meilės adoracijos – nieko daugiau netrošk, žmogau, šioj žemėj – „tiktai dvasios, tiktai meilės“, „vienui vieno melskis daikto – meilės, tiktai meilės“. XX a. šitą skaudžią, bet vienintelę gelbstinčią meilės apoteozę skelbs O. Milašius. Ar tai tik Dievo meilė? Ar į Dievo ir žmogaus meilę neišskaidoma didžioji galia, judinanti būtį, teikianti jai gyvybę, kaip galvota *Dieviškojoje komedijoje* Dantės? A. Baranausko „Pasikalbėjime...“ meilė ir dramatiškai apribota: „Tu negausi meilės nei moksle, nei sviete, / Tik bažnyčioj iš altoriaus, ir dvasiškam darbe.“ Tai – apsisprendimas, pasitraukiant iš kūrybos. Tačiau 1863 m., gyvendamas Miunchene, susirūpinęs gimtine, A. Baranauskas sukūrė gilų lyrinį atsidusimą „Ko gi skaudžia man širdelė“, žinomą ir „Neramumo“ vardu. Šis kūrinys labai artimas liaudies dainai, jos neatsakomiems klausimams, pakartojimams, žmogaus ir gamtos paralelei. Kartu tai individualus lyrikos kūrinys. Atkreipkime dėmesį tik į vieną individualumo aspektą – į verksmo, verkimo, ašarų poetines variacijas, kad pajustume nepaprastą šio kūrinio lyrinį homogeniškumą. Pirmoje strofoje – svetimas *upelis*, į kurį žvelgiant skauda širdelę, nuobodu. Antroje strofoje *upės vandenėlis*, kuris gal „teka iš verkimo“. Bet tai – svetimas vandenėlis, kuriame nėra „griaudžių ašarėlių“. Tik ten „už kalnelių, už aukštųjų“, „kur saulelė teka“ (teka ir upės vandenėlis), yra žemė „meilės ir šventųjų“ (kaip gražiai čia atsiliepia visuotinės meilės tema), tai ten „verksmu upės teka“. *Verkimas* – labiau veiksmas, *verksmas* – tik iš širdgėlos; apie tai ir kalbama tolesnėje strofoje – „dūsaun širdys gilios“, aimanuoja. *Verksmas* išdidintas, iškeltas, pagal tą pačią stilistiką kaip S. Daukanto girių aprašymai: ne rasa, ne lietus (vandens paralelės) suvilgė juodą žemę, o *ašarinė rasa*. Nuo ašarinės rasos pereinama prie *ašarų giesmelės* – sujungiama skausmo, ašarų ir kūrybos temai. Ši tema turi ir gilesnę potekstę: Lietuvos giesmelės apskritai yra ašarų giesmelės, o jos – pagrindinis gimtinių ženklas:

Čia man širdį skaudžia, griaudžia
Svetima šalelė,
Kad neskamba, kad nesiaudžia
Ašarų giesmelė.

Ašarų-verksmo liniją papildo, paryškina auganti skausmo įvaizdžių gradacija: *skaudžia, dūsaun, aimanuoja, skausmai, aimanai*. Skausmas netroškta būti panaikinamas, o tik įprasminamas – jį įprasminti gali tik ašarų giesmelė, buvimas kartu su savo tauta, su jos kenčiančia dvasia. A. Baranausko eilėraščiu „Ko gi skaudžia man širdelė“ pirmą kartą pasiekiamas lyrikai kaip literatūros rūšiai labai svarbus individualaus ir visuotinio Prado sąlytis.

Lygiai dvidešimt metų skiria šį lyrinį A. Baranausko atodūsj („Gal čia ūžia sodužėlis / Nuo atsidusimo?“) ir „Sveikinimą jo myl. Žemaičių vyskupo Paliulionio“ (1883) – paskutinį poeto žingsnį į

poeziją, kad ir proginę, kad ir diktuojamą proto, ne širdies balso. Šis proginis eilėraštis yra svarbus kaip poeto likimo paaiškinimas jo paties žodžiais:

Nejutau šišo – ir kankliai tylėjo.
Kankliai tylėjo... ir visiškai nutilo,
Širdis ataušo ir nebesušilo.
Ir dainų dvasia kažin kur pasdėjo,
Tik kalbamokslis vienas terūpėjo...

Neiginiai („nejutau šišo“, „širdis ataušo“) lyg savaime formuluoja teigiamąsias priešpriešas, patirtas tuo jau nutolusiu laiku, kai buvo rašomas *Anykščių šilelis*, giedote išgiedamas „Ko gi skaudžia man širdelę“: įkvėpimas, karšta širdis, dainos-giesmės dvasia, sulydanti atskira ir bendra, atverianti pačią lyrinio bylojimo galimybę.

Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 132–144.